

En likeverdige skole for alle

KARTLEGGING AV TILGJENGELIGHET OG
TILRETTELEGGING VED TRE UNGDOMSSKOLER
I INNLANDET

GJERTRUD RØE HAMMEREN
OG VICTORIA ØVERBY STEINLAND

RAPPORT 2018

LIKEVERDIGE OFFENTLIGE TJENESTER

BAKGRUNN OG FORMÅL

Skolen er pålagt å bygge ned samfunnskapte funksjonshemmende barrierer og hindre at nye skapes. Likeverdig opplæring er et grunnleggende prinsipp i norsk skole. Etter likestillings- og diskrimineringsloven, plan- og bygningsloven, samt opplæringsloven, stilles det krav til universell utforming eller tilrettelegging av hovedløsningen i de fysiske forholdene i skolen. Det er allikevel kjent at mange skoler ikke oppfyller kravene til universell utforming i dag.

UNIVERSELL UTFORMING I SKOLEN

Mange skolebygg er bygget før kravet om universell utforming tiltrådte, og trang kommuneøkonomi kan være et hinder for reell tilpasning og utbygging. Mange skoleledere opplever å komme i skvis mellom kommunens krav om nedskjæringer i skolebudsjetter og skolens lovpålagte oppgaver etter opplæringsloven. Mange skoler avventer å ha et tilfredsstillende tilretteleggingstilbud inntil de får elever som etterspør det. Problemet med dette er at når behovet først oppstår, tar det ofte lang tid før tilretteleggingen er på plass, noe som påvirker elevens mulighet til å lære.

BARRIERER I UTDANNINGSLØPET

Andelen som tar høyere utdanning er lavere blant personer med nedsatt funksjonsevne sammenliknet med øvrig befolkning. Det samme gjelder for andelen som er i arbeid, og personer med nedsatt funksjonsevne som er i jobb har i tillegg i gjennomsnitt lavere inntekt enn øvrig befolkning (Finnvold 2013). Tall fra SSB viser samtidig

at sysselsettingsgraden dobles blant personer med nedsatt funksjonsevne med høyere utdanning, sammenliknet med de uten høyere utdanning. Sammenhengen mellom utdanningsnivå og arbeid er betydelig sterkere for personer med nedsatt funksjonsevne enn for øvrig befolkning.

At færre personer med nedsatt funksjonsevne tar høyere utdanning antyder at det finnes barrierer i utdanningsløpet. Flere studier har pekt på ulike barrierer som sammen skaper vesentlige tilleggsutfordringer for elever med nedsatt funksjonsevne. Eksempelvis, har flere studier vist at elever med nedsatt funksjonsevne ofte må kjempe for å få den tilretteleggingen de har krav på, og dette gjelder særlig i videregående skole og især for personer med usynlige funksjonsnedsettelse. Rapporter fra både Unge funksjonshemmede (2011) og Barneombudet (2017) viser at tilrettelagt undervisning alt for ofte ikke gir elevene et forsvarlig utbytte av opplæringen, og at ordningen med spesialundervisning kan skape et dårligere psykososialt skolemiljø for elever med nedsatt funksjonsevne.

Gjennom kvalitative gruppeintervju med skoleansatte og kartlegging av fysiske bygg og tilgjengelighet på tre ungdomsskoler, belyser denne rapporten utfordringer som kan være til hinder for å oppnå likeverdig opplæring for personer med nedsatt funksjonsevne. Rapporten skal bidra til faglig forankring av kompetansehevende tilbud for at flere elever med nedsatt funksjonsevne gjennomfører utdanningsløpet og kan ta høyere utdanning.

BEGREPER

Den grunnleggende ideen bak universell utforming er å utforme samfunnet slik at så mange som mulig kan delta aktivt uavhengig av funksjonsevne.

FUNKSJONSHEMMING OG NEDSATT FUNKSJONSEVNE

Slik begrepet funksjonshemming brukes i dagligtalen angår ordet ofte helse og sykdom, og viser til kropper som ikke fungerer som forventet. Funksjonshemming blir forstått som en konsekvens av tap, skade eller sykdom på individets kropp.

Vi kan også forstå funksjonshemming som noe som har med sosiale forhold å gjøre, om mellommenneskelige forhold, forskjellsbehandling og politikk. Når er person utestenges fra et bygg på grunn av trapper, vil enkelte forstå personens funksjonsevne som problemet. Like fullt kan vi identifisere problemet ved å peke på trappene; trappene *fungerer funksjonshemmede*. I et samfunn med bedre tilgjengelighet vil personer med nedsatt bevegelsesevne møte færre barrierer, og i så måte være mindre hindret og hemmet fra å delta på like premisser.

Funksjonshemming må forstås i samspill mellom kroppens funksjoner og egenskaper, omgivelser og samfunnsskapte forhold, og konkrete situasjoner. Nyere forståelser av funksjonsevne understreker viktigheten av å identifisere hvilke utfordringer som kan løses medisinsk og hvilke utfordringer som må løses gjennom politisk handling og holdningsendringer (Likestillingssenteret 2014). Det er nødvendig både å styrke enkeltmenneskers muligheter gjennom rehabilitering og gode hjelpemidler, og å tilpasse omgivelsene slik at vi tar høyde for at menneskers funksjonsevner er ulike. Å tilpasse omgivelsene innebærer både en endring av holdninger og de fysiske omgivelsene.

Nedsatt funksjonsevne viser til en medisinsk tilstand ved kroppen, og funksjonshemming viser til at individet opplever å bli hindret eller hemmet på grunn av funksjonshemmende barrierer i omgivelsene. Det er verdt å merke seg at en person med nedsatt funksjonsevne ikke nødvendigvis er funksjonshemmet hele tiden, men kun i situasjoner der barrierer i omgivelsene skaper en hemming.

TILGJENGELIGHET

Begrepet tilgjengelighet brukes om tilpasninger og tilrettelegging gjort for å påse at bygg og tjenester er mulige å bruke for personer med nedsatt funksjonsevne.

UNIVERSELL UTFORMING

Universell utforming skiller seg fra tilgjengelighet ved at den ikke krever spesialløsninger for enkeltgrupper, som for eksempel egen inngang for rullestoler. I en universelt utformet løsning skal hovedløsningen være brukbar for alle, slik at spesialløsninger unngås.

METODE

Rapporten baserer seg på data innhentet gjennom en kartlegging av den fysiske utformingen av tre skoler i Innlandet, samt kvalitative intervjuer med rektorer og lærere på skolene. Skolebyggene vurderes i henhold til forskriftene for universell utforming i plan- og bygningsloven. Ved hjelp av kvalitative intervjuer får vi innsikt i hvordan lærere og rektorer jobber for å ivareta likeverdig opplæring. Kombinasjonen av fysisk kartlegging og kvalitative intervjuer gir oss en god forståelse av status for tilgjengelighet og likeverdig opplæring ved skolene. Rekrutteringen av informanter foregikk gjennom Funkibator.

Rapporten har følgende problemstillinger:

- Hvordan er universelle utforming ivaretatt på tre ungdomsskoler i Innlandsregionen?
- Hvordan vurderes den universelle utformingen av skoleledelse og ansatte på de enkelte skolene som en del av likeverdig opplæring?

HOVEDFUNN FRA KARTLEGGINGEN

Skolene får uttelling på det store flertallet av punktene, samtidig som en andel av kravene til universell utforming ikke utfylles. Eksempelvis, manglende parkering for bevegelseshemmede, manglende automatisk døråpner eller manglende plass til rullestol i auditoriet. Selv om disse manglene er relativt få i antall vil de allikevel kunne skape barrierer som ekskluderer personer med nedsatt funksjonsevne ved skolene. Det skal ikke mer enn én lukket dør til for å utestenge. For elever eller ansatte i rullestol kan det, for eksempel, oppleves ubehagelig dersom manglende tilrettelegging i auditoriet gjør at man må være foran ved scenen. Mangler i universell utforming kan skape både fysiske og sosiale utfordringer som i sum gir personer med nedsatt funksjonsevne en tyngre bær i hverdagen.

SKOLE A

Kartleggingen av skole A viser at skolebygningene og uteområdet i all hovedsak oppfyller kravene til universell utforming og har mange gode løsninger for tilgjengelighet og brukervennlighet for personer med orienterings- og bevegelseshemning. På et par punkter er det imidlertid forbedringspotensial, og på bakgrunn av kartleggingen, anbefales skolen følgende grep for å forbedre den generelle tilgjengeligheten og brukervennligheten.

- Installere automatisk døråpnere til innganger der dette mangler
- Tydeliggjøre skilting til resepsjon
- Endre plassering av automatiske døråpnere til nærmere dørene
- Endre plassering av automatisk døråpner ved resepsjon for å få lengre avstand til nedadgående trapp
- Redusere motlys i korridorer for eksempel med gardiner
- Skifte ut heispanel til en variant som har punktskrift
- Erstatte nåværende armstøtter på toalettet med regulerbare armstøtter
- Feste toalettrull på armstøtten

SKOLE B

Kartleggingen av skole B viser at skolebygningene og uteområdet oppfyller mange av kravene til universell utforming. Det er imidlertid verdt å merke seg noen unntak. På bakgrunn av denne kartleggingen anbefales følgende grep for å oppfylle kravene i henhold til universell utforming, samt forbedre generell tilgjengelighet og brukervennlighet for orienterings- og bevegelseshemmede:

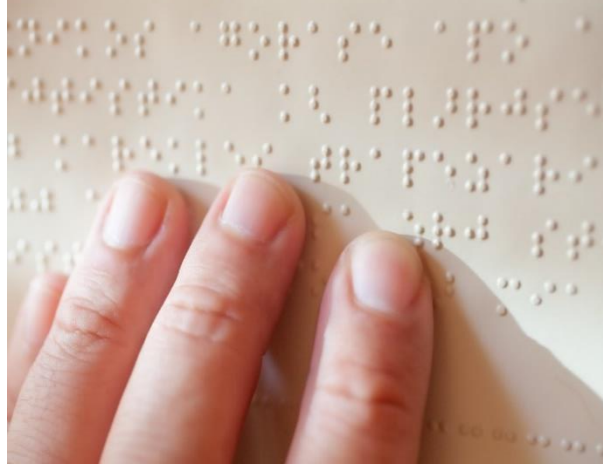
- Tydeligere skilting til reservert parkeringsplass for bevegelseshemmede
- Fjerne høy dørterskel ved hovedinngang, eventuelt forbedre framkommeligheten ved å avfase eksisterende terskel
- Bygge rampe til nødutgang
- Installere automatisk døråpner til alle innganger
- Sette i stand heis
- Skifte ut heispanel til en variant som har punktskrift
- Tydeligere skilting til resepsjon
- Installere teleslynge i resepsjon og spesial- og aktivitetsrom
- Utvide ramper og trapper med rekkverk
- Bygge rampe til deler av uteområde som har høy fortauskant

SKOLE C

Kartleggingen av skole C viser at skolebygningene og uteområdet i all hovedsak oppfyller kravene til universell utforming og har mange gode løsninger for tilgjengelighet og brukervennlighet for personer med orienterings- og bevegelseshemning. På et par punkter er det imidlertid forbedringspotensial, og på bakgrunn av denne kartleggingen anbefales skolen følgende grep for å forbedre den generelle tilgjengeligheten og brukervennligheten:

- Reservere, merke og skilte parkeringsplasser for bevegelseshemmede nært hovedinnganger, både på øvre og nedre plan
- Utbedre rampe ved hovedinngang ved å avfase trinn
- Tydeliggjøre skilting til resepsjon
- Installere teleslynge i resepsjon, klasserom og spesial- og aktivitetsrom
- Installere ny heis med heispanel som har punktskrift
- Lage plass med pult til rullestolbruker i auditorium
- Redusere antall dører der det ikke trengs, uten å gå på bekostning av brannforskrifter

HOVEDFUNN FRA INTERVJUENE

LAVE FORVENTNINGER

1

I tråd med tidligere forskning, finner vi eksempler på at tilrettelegging for elever med nedsatt funksjonsevne preges av lave forventninger til eleven. En elev med nedsatt funksjonsevne får tilbud om å gjøre noe annet, i stedet for å tilrettelegge for fullverdig deltakelse i medelevenes aktivitet.

AD-HOC-TILNÆRMING

En gjennomgående tendens blant informantenes svar er at tilgjengelighet blir et tema først når en elev med nedsatt funksjonsevne fremmer et behov. Det kan fremstå som at viktigheten av tilgjengelighet i mindre grad synliggjøres på generell basis. Det tegner seg dermed et bilde av en *ad hoc-tilnærming* i skolenes arbeid med tilgjengelighet og tilrettelegging, hvor utbedringer og nye løsninger initieres i forbindelse med en ny elevs oppstart. Ut ifra intervjuene, høres det ut som at eleven selv i mange tilfeller blir deltagende i dette arbeidet.

2

HOLDNINGER BLANT ELEVER

3

Våre informanter forteller om enkelte problemer med elevenes holdninger. Enkelte elever bruker nedsettende språk om andre elevers diagnoser. Kommentarer er ikke rettet direkte mot medelever med nedsatt funksjonsevne, men flere bruker nedsettende språk om nedsatt funksjonsevne i prat og humor seg imellom.

LAVE FORVENTNINGER

Å ha et tilretteleggingsbehov kan tidvis innebære at vi ikke kan innfri alle de samme kravene som stilles andre. I vurdering av hvilke krav skolen skal stille til elever med behov for tilrettelegging blir det viktig med balanse. Unge funksjonshemmedes rapport *Tilrettelagt for tilrettelegging* forteller blant annet om hvordan tilrettelegging i enkelte tilfeller bidrar til at det ikke stilles *nok* krav til elever med nedsatt funksjonsevne:

«En må tilrettelegge, men samtidig faktisk ha ambisjoner på vegne av eleven.

Alle elever har rett til å bli likt behandlet, og i dette kan det også sies

at det ligger en rett til å bli stilt krav til.»

Også i Barneombudets rapport *Uten mål og mening* fra 2017 forteller elever i utvalget om manglende forventninger fra lærerne. Elever som mottar spesialundervisning erfarer at den ordinære undervisningen er for vanskelig, mens spesialundervisningen er for enkel, og elever ender dermed opp med å havne bakpå faglig. Elevene opplever å bli undervurdert både i oppgavene de får tildelt, men også i måten de blir omtalt av sine lærere. Rapporten viser at lave forventninger påvirker motivasjon, selvbilde og utbyttet av opplæringen. Dette kan være blant faktorer som bidrar til at færre personer med nedsatt funksjonsevne fullfører utdanningsløpet og tar høyere utdanning.

Også i våre intervjuer finner vi et eksempel på hvordan forventninger kan forme tilretteleggingen. En lærer fortalte om en elev med nedsatt bevegelsesevne som slapp å delta i organisert aktivitet i gymsalen i skolens midttime og fikk spille pc-spill i stedet. På spørsmål om alle aktivitetene er slik at eleven ikke kan delta svarer en lærer ettertenksomt at noen av aktivitetene ville hen kunne vært med på. Lærerne tenker seg om og snakker seg imellom. «Vi hadde jo måttet kjøpt inn noen rullestoler og starta med rullestolbasket», legger en lærer til. Ofte, som ved innkjøp av rullestoler til rullestolbasket, blir tilrettelegging for funksjonsmangfold et økonomisk spørsmål. Det er samtidig verdt å undersøke hvordan normer og forventninger spiller inn i vurderinger av tilbud for elever med nedsatt funksjonsevne. Man kan spørre seg om skolen ville tillatt at en elev med normativ funksjonsevne fikk spille PC-spill i midttimen. At en elev med nedsatt funksjonsevne får alenetid i en del av skoledagen der andre elever er sammen i fellesskap, kan potensielt være en bjørnetjeneste. Det er viktig at mulighetene for sosial deltakelse er de samme for alle elever uavhengig av funksjonsevne, og at ikke forutsetningene for deltakelse svekkes i tilretteleggingsarbeidet.

AD HOC-TILNÆRMING

På spørsmål om skolens tilgjengelighet fikk vi høre flere «vet ikke helt», «tror det» og «det kan ha blitt snakket om». Informantenes svar antyder langt på vei at tilgjengelighet og universell utforming ikke er et tema som ligger lengst fremme i bevisstheten. Rektorene forteller at tematikken løftes frem med jevne mellomrom, men informantenes nøling kan antyde at det kanskje ikke snakkes nok, eller ofte nok, om tilgjengelighet og universell utforming. Dersom spørsmål om tilgjengelighet ikke løftes frem og snakkes om kan vi heller ikke sikre at skolen er inkluderende for alle. Ofte blir det slik at personer med nedsatt funksjonsevne selv må løfte frem utfordringene.

En gjennomgående tendens blant informantenes svar er at diskusjonen rundt skolens tilgjengelighet sentrerer rundt spesifikke elever. Flere forteller at skolen tok grep om ulike funksjonshemmende barrierer i forbindelse med at en elev med nedsatt funksjonsevne startet på skolen. Vi spør informantene om universell utforming er et tema i skolehverdagen, og en lærer svarer «Ja, når det kommer opp». Når ser ut til å være et stikkord. Tilgjengelighet blir et tema først når en elev med nedsatt funksjonsevne fremmer et behov. Det kan fremstå som at viktigheten av tilgjengelighet i mindre grad synliggjøres på generell basis. Det tegner seg dermed et bilde av en *ad hoc-tilnærming* i skolens arbeid med tilgjengelighet og tilrettelegging.

En ad hoc-tilnærming innebærer at utbedringer og nye løsninger initieres i forbindelse med en ny elevs oppstart. Ut ifra intervjuene, høres det ut som at eleven selv i mange tilfeller blir deltagende i dette arbeidet. En gruppe lærere forteller, eksempelvis, om en elev med nedsatt hørsel som skal starte på skolen og at de er i prat med eleven om hvordan de skal tilrettelegge. Det er positivt at eleven involveres på en måte som innebærer brukermedvirkning. Det er samtidig en risiko for at elevinvolvering i ad hoc-løsninger, gjør at elever med nedsatt funksjonsevne ufrivillig blir nødt til å ta del i skolens arbeid for å sikre tilgjengelighet. Å måtte forklare sine behov og initiere nye tilretteleggingsløsninger kan i verste fall være en belastning, og et stadig fokus på utfordringer knyttet til ens funksjonsevne kan potensielt være sårt.

UNIVERSELL UTFORMING ER NØKKELEN

Bruk av ad hoc-løsninger handler i stor grad om mangel på universell utforming. En ad hoc-praksis blir nær sagt uunngåelig når skolene ikke er universelt utforma. Da blir lærere og andre skoleansatte nødt til å stadig finne løsninger som bøter på barrierer i skolens bygg og organisering. For skoleansatte skaper dette ekstraarbeid, og for elever med nedsatt funksjonsevne kan et stadig arbeid mot barrierer og utfordringer i verste fall skape et belastende problemfokus. Dette illustrerer viktigheten av at bygg, organisering og design tar høyde for mangfold fra start gjennom universell utforming.

HOLDNINGER BLANT ELEVER

En gruppe lærere fortalte om en elev med nedsatt hørsel som ikke ønsket å være åpen om dette til medelever. Det vitner om at det å leve med nedsatt funksjonsevne kan være vanskelig. Ikke bare fordi det å ha nedsatt funksjonsevne i seg selv kan by på en rekke utfordringer, men også fordi utfordringer kan oppstå i det sosiale. Holdninger i omgivelsene kan være med på å skape begrensninger. At elever med nedsatt funksjonsevne ikke ønsker at medelever skal vite dette kan indikere at det å skille seg ut kan oppleves som sårt, eller i verste fall utrygt. Forskning antyder at elever med nedsatt funksjonsevne er vesentlig mer utsatt for mobbing enn øvrige elever.

Våre informanter forteller om enkelte problemer med elevenes holdninger. En gruppe lærere fortalte at det i perioder hadde vært en del 'drittslenging' blant elevene. Det handlet typisk om at elevene brukte nedsettende språk om andre elevers diagnoser, ikke rettet mot medelever eller i medelevers nærvær, men snarere brukt som humor når elever med nedsatt funksjonsevne ikke var tilstede. Elevene utviste de holdningene de vet de er forventet å ha i klasserommet, men bruker samtidig nedsettende språk om nedsatt funksjonsevne i prat og humor seg imellom. Lærerne fortalte at nedsettende språk var noe de jobbet aktivt mot å forebygge, og det ble slått hardt ned på. Det kan synes som om elevene tilegner seg holdningsskapende kunnskap i klasserommet, men samtidig preges av normer i samfunnet som gir grobunn for funksjonsdiskriminerende ordbruk.

ANBEFALINGER

Søk hjelp av de som kjenner brukergruppen, og gi elevene normbevisst utdanning.

KONTAKT BRUKERORGANISASJONENE

1

Brukerorganisasjonene for personer med nedsatt funksjonsevne og kronisk sykdom innehar ekspertkompetanse på sin målgruppe og kan gi konkrete råd om hvilke tiltak som bør gjøres for å sikre en inkluderende praksis. Denne kompetansen kan skoler gjøre lurt i å benytte seg av. Vi anbefaler derfor skoleledelse om å kontakte organisasjoner slik som Unge Funksjonshemmede, Norsk Handikapforbund, Funksjonshemmedes fellesorganisasjon, Samarbeidsforumet av funksjonshemmedes diagnoser, Uloba og andre relevante pasient- og brukerorganisasjoner. Ikke kun i forbindelse med at en elev med nedsatt funksjonsevne starter ved skolen, men snarere for å innhente råd og økt kompetanse på generell basis slik at skolen er rustet til å ta imot alle elever på en god måte, uavhengig av funksjonsevne.

NORMBEVISST UNDERVISNING

Skolens arbeid for tilgjengelighet handler om å fjerne funksjonshemmende barrierer. Dette gjelder ikke bare for fysiske barrierer, også barrierer i det sosiale må identifiseres og motarbeides. For å motvirke bruken av skjellsord kan det være nødvendig å identifisere og utfordre de underliggende normene, ved hjelp av *normkritiske* eller *normbevisste* undervisningsmetoder. Vi møter sterke normer knyttet til kropp og funksjonsevne rundt oss i samfunnet. Normer tegner opp grensene for hva vi anser som normalt og unormalt. En snever forståelse av normalitet kan i mange tilfeller føre til diskriminering av alle som faller utenfor definisjonen av «det normale».

2

Ved å stille spørsmål og reflektere rundt hvorfor vi tenker og kategoriser mennesker slik vi gjør, kan normbevisst undervisning bidra til å endre snevre tankesett, utvide ideen om normalitet og gi økt rom for at elevene kan være seg selv på mange ulike måter.

Å utfordre etablerte forestillinger om «normal» og «annerledes» kan gi elevene verktøy til å forstå seg selv og andre i et mer positivt lys. Ved å synliggjøre mangfoldet – ikke bare funksjonsmangfold, men også mangfold av kjønn, seksualitet, etnisitet, kultur og livserfaringer – kan vi bidra til å skape økt rom for å være forskjellige. Dette kan gi økt trygghet til alle elever. Skolene kan benytte seg av en rekke ressurser i arbeidet med normbevisst og inkluderende undervisning. Likestillingssenteret tilbyr et e-læringsverktøy til lærere om å bryte ned barrierer for elever med nedsatt funksjonsevne. Sammen med Norsk Handikapforbund, Funkibator tilbyr vi også skolebesøk med et aktivitetsopplegg som synliggjør funksjonsmangfold.

Likestillingscenteret

Likestillingscenteret er et tverrfaglig kompetansesenter med likestilling som fagområde. Senterets målsetting er å bidra til et inkluderende og rettferdig samfunn med like muligheter for alle. Målsettingen er knyttet opp mot et bredt likestillingsbegrep som inkluderer alle diskrimineringsgrunnlag (kjønn, etnisitet, livssyn, alder, seksuell orientering og nedsatt funksjonsevne). Likestillingscenteret har en aktiv informasjons- og pådriverrolle og er en drivkraft for økt likestilling lokalt, regionalt, nasjonalt og internasjonalt.

Senteret tilbyr kompetanseheving på kjønn og likestilling samt utviklingsarbeid tuftet på forskningsbasert likestillingskunnskap til offentlige myndigheter, frivillige organisasjoner og privat næringsliv. Arbeidsmetodene er kurs og konferanser, utviklingsnettverk, prosessveiledning, mentoring, kartlegging, forskning og utredning.

Hovedsatsningsområder:

- Barn og unges oppvekstmiljø
- Samfunnsutvikling og deltakelse
- Arbeidsliv
- Likeverdige offentlige tjenester